

Bulletiner från Foteviken

Foteviken 2012-05-15

Sliprännorna i Gantofta

Nyfunnen kunskap om en märklig plats

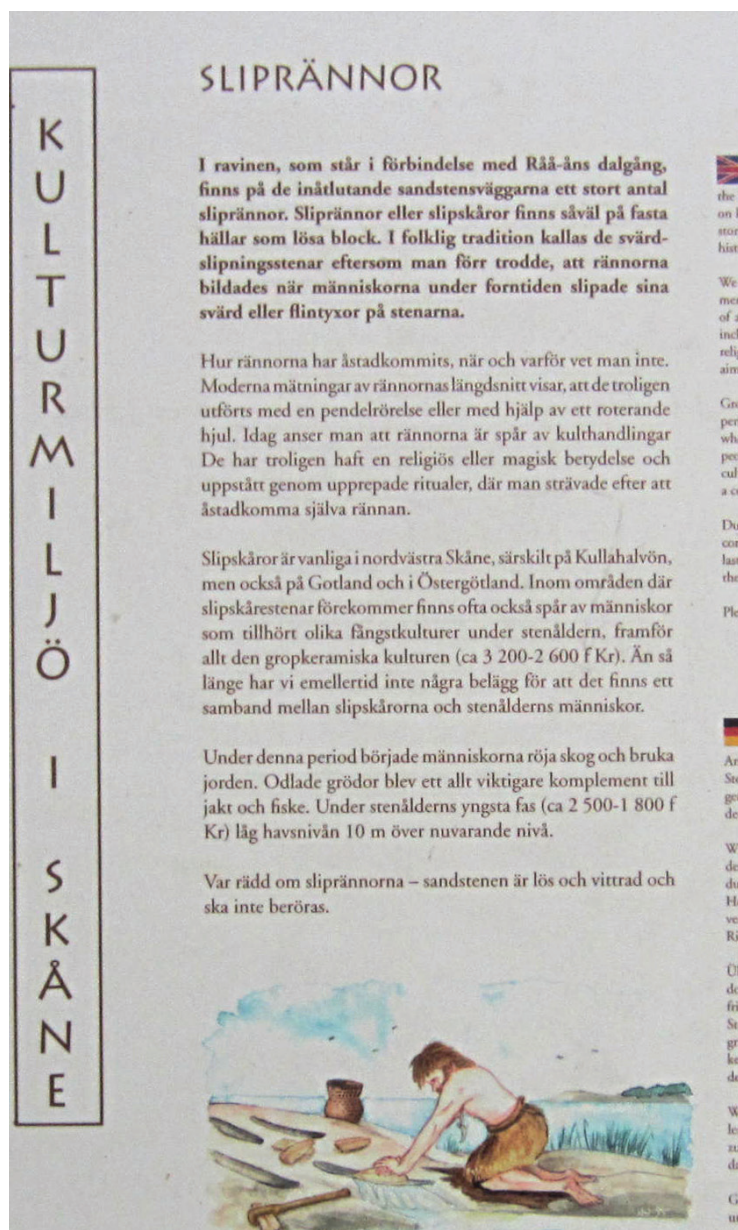
Onsdagen 9 maj i år gjorde docent Anders Ödman från Lunds universitets arkeologiska institution och undertecknad från Fotevikens Museum en studieresa i Skåne omfattande två fornlämningsobjekt i Rååns dalgång: sliprännorna i Gantofta och borganläggningen i Vallåkra. Resan gjordes som förstudie för eventuella arkeologiska insatser på dessa platser. Nedan ska Gantofta belysas utifrån den

besiktning som gjordes men också genom det nya kartfynd som undertecknad gjort om platsen.

Strax öster om Gantofta by intill Råån ligger en djup ravin med ett smärre vattenflöde i botten vilken når ut i Råån några hundratal meter längre österut. Ravinens södra sida är vertikal och har ett större uthäng åt väster. Berget består här i sin övre del av en mycket lös sandsten, så lös att den lätt vittrar sönder. På en uppskattad längd av mindre än hundratalet meter finns här tusentals slipskåror i den vertikala bergväggen. Längst i väster är dessa relativt breda medan de längre österut skiljer sig genom en för merparten av rännorna smalare form. Här i öster går de dessutom i olika riktningar med ett flertal mer eller mindre vertikala rännor. I väster är däremot denna vertikala slipriktning sällsynt. Man kan tydligt se att slipningen pågått under längre tid då flera rännor går över äldre rännförekomster.

Starkt järnhaltigt vatten sipprar ut ur berget i dess västra del vilket färgar den lilla bäckrännilen i ravinens botten röd. Vad som slipats här vid berget har varit, och är fortfarande, en olöst fråga. Dateringen på denna aktivitet har också varit okänd. Hur själva slipningarna gjorts är det däremot inte särskilt svårt att lista ut. Inslipningarna är nämligen cirkelrunda. Man har byggt upp träställningar mot ravinväggen och på dessa haft hjul som genom sitt snurrande ätit sig in i det porösa berget. Hjulen kan knappast ha haft större diameter än runt en meter.

Länsstyrelsen har nyligen satt upp en tyvärr fullständigt missvisande informationsskylt på platsen. På denna kan man läsa att man inte vet varför rännorna tillkommit eller när man gjort dem. En stor del av texten handlar sedan om hur man slipat flintyxor under stenåldern. En inte initierad läsare får givetvis den uppfattningen att detta skett just under stenåldern. För att ytterligare framhäva denna märkligt säkra ståndpunkt, där fakta för textinnehållet helt saknats och där innehållet dessutom står i strid mot inledningen av informationstexten, har man en lagt in en färglagd bild av en stenåldersmänniska som för hand slipar en ränna i en horisontell stenytta. Detta är en fullständigt omöjlig bild för att förklara arbetsprocessen på platsen. Några horisontala slipytor finns nämligen över huvud taget inte på platsen, dessutom är inte skåror slipade för hand utan bevisligen med ett roterande hjul. Som grädde på moset i denna totalt missvisande officiella informationsskylt konstateras att "Under stenålderns yngsta fas (ca 2500 -1800 f.Kr.) låg havsytan 10 m över nuvarande nivå." Detta är direkt

Länsstyrelsens nya skylt på platsen med bl.a. den felinformerande bilden om hur sliprännorna tillverkats.

Ovan: Anders Ödman vid det stora klipputhänget med sliprännor i den västra delen av området.

Nedan: Sliprännor vid det östra delen av området. Dessa skiljer sig från rämnorna i väster genom sin mera smala bredd.

härsknadsväckande information från den svenska staten. Det betyder nämligen att ett flertal dösar och gånggrifter belägna invid Skånekusten från just denna tid i så fall måste ha anlagts och besökts av dykande stenåldersmänniskor ner till ett djup av 6-8 meter!

Sliprännor har varit och är fortfarande ett omstritt ämne. Några vill mena att de orienterats i speciella riktningar mot stjärnor, alltså tillkomna som en kulthandling. Detta är fullständigt omöjligt för Gantoftas sliprännor som ju t.o.m. finns på undersidan av ett klipputhäng. Vad det gäller dateringen menar några att de tillkommit under stenåldern medan andra, bl.a. utgående från att de också finns på bildstenar från Gotland från 700-talet, tillkommit efter dessa bildstenars tillkomst. Man har ju vid inslipningarna förstört den flata yta på vilken bilden en gång graverats. Detta har å andra sidan anhängare av stenåldersteorin dock menat varit gjort innan man utvalde stenen till bildsten. Rännorna skulle alltså ha haft en så stor magisk betydelse att det inte gjorde någonting för bildstensmakaren att de genom rämnornas förekomst skulle spolierade hans vackra konstverk. Bildmästaren har utvalt hållarna för sin konst pga att dessa hade så helig kraft att det inte gjorde något att hälletan inte var slät.

Vad gäller sliprännorna i Gantofta kan man emellertid numera konstatera att dessa svårligen kan vara så gamla som flera tusen år. Sandstenen, som troligtvis är en lösare variant av den s.k. Helsingborgssandstenen, är nämligen ytterst porös. Stenen är faktiskt så porös att modernare in-

Karta över Gantofta by år 1701. Kartan är ritad med söder uppåt varför den här återgives upp och ner. I övre delen ses Råa som by- och sockengräns. Själva bygatan i Gantofta ligger utanför bilden mot vänster.

ristningar i berget från 1900-talet redan börjat förlora sina skarpa konturer. Eftersom rämnorna trots detta konstaterande har en relativt liten nötning av tidens tand bör man således inte söka dateringen alltför långt tillbaka i tiden, definitivt inte så långt tillbaka som flera tusen år. Utifrån detta konstaterande faller således teorin om slipning av stenåldersverktyg.

Denna sena datering stöds nu av ett i sammanhanget mycket intressant kartfynd som undertecknad gjorde strax innan besöket. Området tillhörde i början av 1700-talet Gantofta by vilken ligger i Kvistofta socken. En del av gränslinjen mellan Kvistoftas och Gantoftas byar verkar ha utgjorts av bergväggen med sliprännorna. En lantmäterikarta från år 1701 visar dessutom här en mycket märklig detalj i strukturen av byns ägoförhållanden. Gantofta by bestod av fem hemman. Till skillnad från åker- och ängsstrukturer för byns marker har man på endast ett litet område vid sliprännorna avstyckat jorden i ytterst smala parceller vilka går tvärs över den aktuella ravinen och där samtliga parceller verkar sluta mot slipränneberget i öster. Parcellerna är ytterst smala, merparten endast ca 11 alnar, alltså ca 7 meter breda. Längden uppgår däremot till ca 140 meter. Denna avvikande ägostruktur skiljer sig som sagt helt från den

övriga markuppdelningen i byn och måste givetvis kunna förklaras på ett logiskt sätt. Egentligen kan den endast tolkas på ett enda sätt: berget och dess direkta närhet till bäckravinen har varit så betydelsefull för alla gårdar i byn att varje gård fått en smal remsa tvärs över bäcken upp mot berget till sitt eget förfogande.

Detalj av ovanstående kartutsnitt som visar det ytterst säregna parcellsystemet vid platsen för sliprännorna.

Detta är ett ytterst viktigt kartfynd eftersom det visar att det i relativt sen tid funnits ett behov för varje gård i Gantofta by att nyttja berget med sliprännorna. Kartan är från 1700-talet men uppdelning gör att intresset för berget har varit stort när teg- och parcellsystemen för Gantofta by en gång lades ut eller någon gång efter att detta skett. Fastställandet av bystrukturen kan tidigast ha skett under 1000-talet e.Kr.

Faller då behovet för denna ytterst speciella ägostruktur vid slipränneberget tillbaka till en tid långt innan kartan ritades år 1701? Det finns faktiskt en antydning att specialintresset av detta ravinområde fortfarande fanns så sent som vid enskiftet år 1805. På enskifteskartan detta år har marken runt ravinen avstyckats till gård nummer V, vilket framgår av kartan nedan. Man har då besvärat sig med att anlägga en helt ny väg utmed ån vilken slutar i två stora öppna, fyrkantiga platser inne i ravinen i anslutning till berget. Den större fyrkanten nära ån (nr 2 på kartan) har markerats på ett speciellt sätt vars symbol återfinns på flera andra ställen på enskifteskartan. Den inre fyrkanten (nr 4 på kartan) har dock en helt annan markering vilken inte återfinns någon annanstans. Alltså bör här ha funnits något avvikande. Platsen verkar svara till just platsen för sliprännorna.

Utifrån vittringsgrad och nu påträffade kartuppgifter tyder allt således på att sliprännorna i Gantofta alls inte är så gamla som vissa gjort gällande – att de i själva verket är relativt

unga företeelser. Vad har man då slipat och varför? Kan det ha varit så att det kanske varit berget självt som varit det attraktiva, inte slipningen av några föremål? Slipningsarbetet med roterande hjul måste nämligen ha resulterat i ett ytterst finmalet stenmaterial i mycket stora mängder. Kan detta fina material t.ex. ha använts som magringsmaterial i de fina leror som använts t.ex. vid stengodstillverkningen? Strax söder om sliprännorna ligger utmed Råån den gamla stengodsfabriken i Vallåkra. Den nuvarande är visserligen endast från 1864 men kanske finns det en tradition bakåt i tiden? Vi ska alltså vända problemet och inte se vad som åstadkommit själva rännorna utan vad man kunnat använda det finmalda stenmaterialet till.

Vid efterföljande diskussion som undertecknad hade med Björn Buttler Jakobsen på Fotevikens museum framkastade denne en annan teori som också utgick från det vid slipningen erhållna stenmjölet. Kan inte detta ha använts som slipmedel. Uppblandat med t.ex. djurfett skulle man få ett alldeles utmärkt polermedel; en teknik som ju fortfarande används i moderna slippastor? Om så skulle ha varit fallet borde rimligtvis denna produkt kunna ha haft ett relativt stort avsättningsområde och det skulle kunna förklara varför varje bondgård i Gantofta varit intresserad av att ha tillgång till naturvaran. Karakteristiskt för stenmjölsteorin är att sliprännorna i Skåne är koncentrerade till just nordvästra delen av landskapet där den speciella Helsingborgssandstenen finns. Är det kanske så att denna koncentration beror på att stenmjölet från just denna sten-sort varit mycket lämplig för sitt tilltänkta ändamål?

I ett nu har dels dateringen av sliprännorna i Gantofta fått en något stabilare grund att stå på och dessutom har syftet med dem fått en annan tänkbar alternativ förklaring som utvinning av stenmjöl. En mindre utgrävning på platsen borde i varje fall kunna bekräfta en sak – ligger den stora mängd stenmjöl som bevisligen måste ha skapats vid slipningen av de tusentals rännor kvar på platsen under bergväggen eller är det bortfört? Är det frågan om det sistnämnda är det ingen tvekan längre om vad man velat uppnå med slipningarna.

Sven Rosborn
Fotevikens Museum

Enskifteskartan år 1805 över Gantofta by. Slipränneområdet ligger vid den fyrkantiga markeringen nr 4 där också den nyanlagda vägen slutar.

Bulletiner från Foteviken

Foteviken 2012-07-15

Nya rön i sliprännornas gåta

Besiktning av sliprännor på lokalen Viken 4:1, Skåne
Av Sven Rosborn

Lokalen består av två hällar som går i dagen, den ena större och en knapp meter hög, den andra mindre och belägen på några meters avstånd öster om den förra. De har båda en längdriktning i öster - väster. Den större hällen har en längd på mer än två meter och har relativt branta sidor runt omkring, mellan ca 60-70 grader. Materialet är sandsten och stenen är relativt porös, dock betydligt fastare än i Gantofta, se bulletin nr 19.

Den stora hällen har 60 sliprännor och den mindre 11 sliprännor. Riktningarna fördelar sig som diagrammet på nästa sida utvisar.

Det kan tydligt konstateras att rännorna är skapade av ett roterande hjul som har haft en anläggningsyta på åtminstone ca fyra centimeter bredd. Man har låtit hjulet rotera mot de höga sidorna vilket skulle vara helt omöjligt om man använt sig av en i ställning upphängd pendel. Denna teknik har man testat praktiskt på Gotland och fordrar ett relativt horisontellt underlag, inte i det närmaste vertikalt som på denna plats. Det kan också tydligt ses att man arbetat utmed den norra respektive södra sidan och då lagt hjulet så att det från sidan kommit vinkelrätt mot hällen. De på detta sätt uppkomna slipskåror har alltså inget som helst att göra med siktningslinjer riktade mot astronomiska punkter utan dess riktningar har bestämts av hällens form. Förutom dessa många slipskåror på hällens sidor finns skåror på den relativt plana toppen av hällen. Som ses av bilden går dessa i olika, helt divergerande riktningar, beroende på hur man ställt ställningen till det roterande hjulet.

Diagrammet visar att längdriktningen 85-125 grader är närmast tom på sliprännor. Detta förklaras emellertid av hällens form som likt en stor oval har sina kortsidor just åt detta väderstreck. För övrigt kan inte något speciellt väderstreck som bestämt slipriktningen påvisas.

Liksom i fallet med Gantoftarännorna har i modern tid, troligtvis under

Den lilla hällen närmast och den stora i bakgrunden.

1900-talet, klottrare varit framme och gjort några inristningar. På denna lokalitet kan också, liksom i Gantofta, konstateras att trots att klottret är relativt ungt har dess ytor eroderats och alla skarpa kanter försvunnit. Detta är viktiga indikationer för att grovt bestämma slipskårnas ålder. Hade de varit flera tusen år gamla hade de helt enkelt inte uppvisat den bevarandegrad som de har i dag.

Vad vi kunnat konstatera genom undersökning av lokalen Viken 4:1 är alltså:

- * Bevarandegraden i förhållande till det relativt porösa materialet visar att sliprännorna är relativt sent tillkomna.

- * Sliprännornas lägen på hällen omöjliggör användning av siktskåror för astronomiska ändamål för flera av dem.

- * Riktningen på skåror visar på en spridd bild där man utgått från stenhällens form och inte några astronomiska punkter.

- * Man har använt roterande hjul för slipningen; ingen pendelkonstruktion.

- * Slipskåror uppvisar i sin form stora likheter med de i Gantofta.

Vad gäller denna lokal, Viken 4:1, har den arkeologiskt blivit undersökt av Bengt Salomonsson. Undersökningen gav dock ingen datering. Ett bearbetat flintstycke samt ett tiotal slaggklumpar blev funna. Bearbetad flinta är inte ovanligt i markerna medan däremot slagg kan tyda på att någon form av metallbearbetning har skett på eller invid platsen.

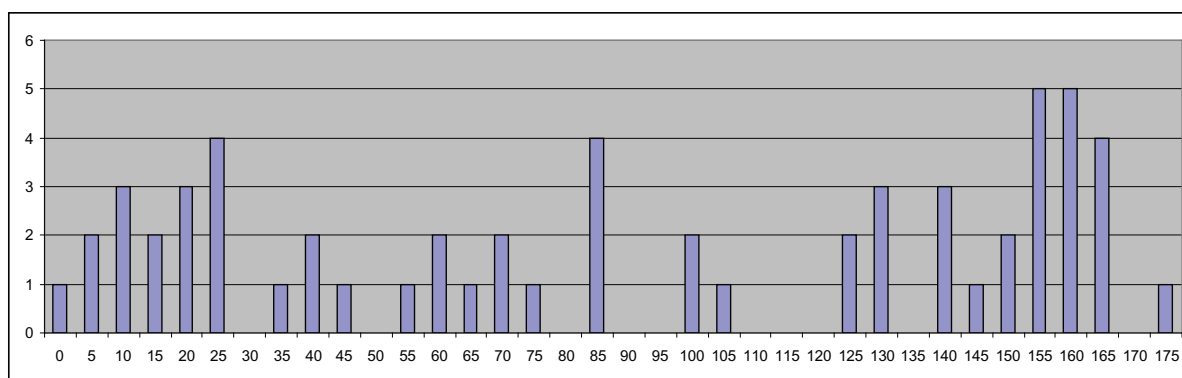

Diagram över skåornas riktningar: 0 = norr, 90 = öster, 180 = söder.

Ovandelen av den stora hällen med sliprännor i alla riktningar.

Senare inristningar i den stora hällen.